

Петро Ротач

З АВСТРІЇ В РУМУНІЮ

ІЗ ЗАПИСНОЇ КНИЖКИ ВЕСНИ, ЛІТА Й ОСЕНІ 1945 РОКУ

(Фрагмент «Спогадів про пережите»¹)

У вересні 2010 року мені випала нагода вдруге відвідати мальовничу Австрію. Як і першого разу, після завершення ділової програми люб'язні колеги з фірми «Рехау» надали нам можливість зробити кількадеденну подорож країною. Для мене тогорічна поїздка стала особливою. Я побував у місцях, якими в далекому 1945 році проходив батько, шукаючи шлях повернення додому після німецької неволі. Вирушивши, як і він тоді, із Відня на південь Австрії, ми проїхали через Грац, Філлах і багато ошатних містечок до Шпітталя над Дравою, що розташоване майже на кордоні з Італією. Деякі з фотографій, зроблених мною в тій поїзді, друкуються далі в публікації.

Знову побачити ці краєвиди, що назавжди закарбувалися в пам'яті, було постійною мрією батька. На жаль, через різні обставини ця мрія так і залишилася нездійсненою. Батько дбайливо зберігав свої тогочасні записники, часто передивлявся їх, інколи вносячи правки в написані тоді вірші, а 1986 року навіть написав «у стилі» передмову до одного з таких щоденників.

Фрагмент, що пропонується сьогодні читачеві «Рідного краю», за задумом автора повинен був увійти до великої книжки спогадів. Написати ці «Спогади про пережите» батько так і не встиг, хоч у його архіві залишилися щоденники й кілька уривків, чорнових нотаток та планів окремих розділів майбутньої книжки. Можливо, згодом нам удасться зібрати з цих різноманітних «пазлів» щось цілісне. Але це, безумовно, не замінить того масштабного автобіографічного твору, який міг вийти з-під пера Майстра...

Олександр Ротач

Ці записи велися мною сорок² років тому, одразу після того, як закінчилася Друга світова війна і я повертався з німецької неволі додому. Перечитуючи їх тепер, згадую події далеких днів і переживаю їх удруге. І мені здається, що в сиву пам'ять знову стукає молодість – радіщами, надіями, сподіваннями і тривогами. Тим і дорогі мені ці записки.

Ранньої весни 1945 р., потрапивши до Австрії, я провів там трохи більше двох місяців, і за цей

короткий час пройшов пішки цю дивовижно гарну країну од Відня її південним краєм майже до італійського кордону. Мій мандрівничий шлях обірався в містечку Мільштадті, розташованому на березі широкого молочного озера. Там, на сільській окраїні, що знаходилась ближче до гір, знайшов я притулок і роботу на городі, а потім і в тирольському лісі. З гори було видно навколішні хутори і села, маленькі й акуратні, мов іграшки, внизу курилося білим туманом велике мільштадтське озеро. Ті яскраві, барвисті краєвиди я не забував протягом усього життя. Не забував і не забув досі ще й ностальгію, яка гнітила мене і кликала в рідну сторону.

Разом зі мною в господарстві австрійського бауера працювало кілька іноземців. Я познайомився з молодим поляком, який назвався Анджеєм і був трохи старший за мене. Він, як і я, був утікачем з німецького табору «Остарбайтер». Від нього я довідався, що війна вже скінчилась. Тепер ми разом мріяли про повернення додому. Якось його не було весь день, а з'явившись пізно ввечері, він сказав мені, що в містечку Шпітталі англійці відкрили табір для іноземців, яких німці повивозили з рідних домівок. Тепер їх збирають, щоб відправити на батьківщину.

Я зрадів цій новині і другого дня відпросився в хазяйки, щоб сходити у містечко, розташоване кілометрів за десять від нас, і довідатись, чи відправлятимуть у Радянський Союз. Одним словом, я пішов на розвідку. Кам'яна дорога до міста йшла то лісом, то луками й була майже безлюдна. Десь далі, мабуть, вже на підході до Шпітталя, я помітив поблизу дороги листівку й одразу догадався, що її скинуто з літака. Мені не вперше за час війни доводилось бачити такі аркуші з неба. Одразу ж, як тільки листівка опинилася в моїх руках, я зрозумів, що вона радянська.

Серце моє сповнило радість неймовірна, коли я побачив унизу підпис Молотова. Я зупинився і з радості став читати листівку вголос.

Це було звернення до всіх розкиданих по Європі радянських громадян із закликом повертатись на батьківщину. Там говорилось, щоб люди не піддавались на залякування й сміливо їхали додому. Не потерплять й ті особи, читав я в листівці, які під

¹ Публікація, підготовка тексту до друку, фотоматеріал Олександра Ротача.

² Переднє слово до щоденникових записів написане П. Ротачем улітку 1986 р. у Полтаві. – О. Р.

тиском фашистської пропаганди вчинили певний злочин, якщо ці особи будуть чесно працювати. «Я не зробив нічого ворожого проти свого народу, я повернусь додому й буду працювати як всі, буду вчитись!» – так думав я, читаючи й перечитуючи в дорозі до Шпітталю знайдену листівку. Потім я її згорнув і заховав до кишені, щоб зберегти як перепустку на батьківщину. Ця листівка, випадково знайдена на південному заході Австрії, збурила мої думки, осяяла надію на повернення додому новим живлючим світлом. Я не знав, що мене чекає попереду, але в душі не було сумніву, повертатись чи ні. Я йшов у місто весело, не сумніваючись, що так воно й буде, що незабаром скінчиться моя трирічна невольничча епопея і я повернуся на Україну. Я дивувався, що так далеко залітають радянські літаки, я радів, що нас не забули, що ми потрібні дома. В такому настрої увійшов я того травневого дня в Шпітталю.

О, та листівка! Як я їй вірив у свої двадцять років! Наївність селянського хлопця, що зазнав

і вартість їхніх слів. Навіть на найвищому рівні. А тоді все здавалось іншим. Світлі, світлі надії на щасливе майбутнє несла й мені весна 1945-го року.

Мільштадтське озеро. Фото, 2010 р.

Нехай не всі вони справились, але вони були, я їх пам'ятаю, мені приємно їх згадувати, перейшовши своє власне тернисте поле!

Коли вже зайшла мова про ту листівку, скажу, забігаючи наперед. Я зберігав її за всіх обставин. З нею відміряв тисячокілометровий піший шлях на схід, була вона зі мною під час служби в армії, з Румунії привіз я її додому. І лише наприкінці літа 1947 року довелося розлучитися з дорогим папірцем: у мене відібрав його старший лейтенант державної безпеки Симонов у Талалайці. Людина груба і жорстока, він звинувачував мене в гріхах, до яких я не тільки не мав ніякого стосунку, але не мав про них і ніякого уявлення. Допитуючи вночі, як це в ті сумні часи було узвичаєним, оперуючи методами, які я раніше вже бачив і відчув їх на

Мільштадт. Фото, 2010 р.

страждань і принижень у німецькій неволі, але не втратив віри в добрих, співчутливих людей, – як скоро все це розвіялось. В такому віці хіба знаєш всі пастки, які поставлено на людській дорозі. Це тепер, закінчуючи свій життєвий шлях, можеш тверезо зіставляти факти, оцінювати вчинки людей

власній шкірі в гестапо, цей самодур зробив все можливе, щоб посяти в моїй душі зневіру в правду, в порядність людську, в справедливість. Це тоді надовго душа моя запеклась сльозами відчаю. Він, виявляється, знав справжню ціну тих слів, які було надруковано за високим підписом у листівці, а я

був таким наївним. Що ж зробиш: зовсім непросто і недешево добувається життєвий досвід. Відібрана листівка лягла в мою справу рядом з довідкою про особистість, яку видали в сільраді, рядом із фо-

Обермільштадт. Фото, 2010 р.

токарткою з Німеччини, на якій видно було на моїх грудях дві великі літери: S і U – Свієт Уніон. Нащо здалась йому хоч ця фотокартка, коли він вважав

Обермільштадт. Фото з місцевим жителем, який пам'ятає події 1945 р. у селі. Фото, 2010 р.

мене ворогом? Цікаво, чи збереглися де-небудь ці документи? Подивитись би на них, як дивлюсь я сьогодні на стерті часом сторінки свого давнього записника – свідка моїх думок, надій, віри в щасливе життя після такої війни.

Цей записник я почав вести напередодні відходу в табір до Шпітталя, куди мені дозволено було переселитись. Вів його олівцем, для олівця

було приклеєно в книжечці спеціальну кишеньку. Цей блокнот переїхав потім зі мною до Граца, звідти мандрував через Угорщину, Югославію й був мені вірним другом на військовій службі в Румунії. Пізньої осені 1946 р. привіз я його, вже наповнений замітками, віршами, навіть малюнками, в рідне село. Відтоді почався інший період у моєму житті, неспокійний, складний і дедалі тривожніший. Довелося назавжди кинути село, тікати в піски Кизил-Кума. Потім знову вертатись на короткий час і знову ховатись від очей злих, жорстоких людей. А книжечка в чорній простій палітурці залишалася дома, в батьківській хаті, серед листів воєнного часу, які я восени 1947-го року, живучи в селі без права виїзду, попідшивав в окремі збірки. Згодом я забув, де знаходиться ота кишенькова книжечка – щоденник 1945-го року.

Недавно вона знайшлась. І де?

Ніколи б не міг здогадатись раніше. Блокнот, як і ті листи, про які вже згадував, знаходився у брата в Чернечому Яру під Диканькою. Виявилось, ще 1972 року, поховавши батька, мої брати поїхали в Слобідку, увійшли в хату, де він довго мешкав один після смерті матері, і там знайшли оці папери. Вони вирішили взяти їх із собою і повезли в машині на Полтавщину.

Червневого дня ми сіли під калиною, і брат Іван виніс зі свого гаража якийсь старий портфельчик з паперами. Були там і його фронтіві блокноти з поміткою: Барвенкове, весна 1942 р. Був там і мій австрійський записник. Я зустрівся з ним, як із дорогим давнім другом, сповнений глибокого внутрішнього хвилювання. Здрастуй, свідку моєї тривожної юності, моїх блукань по чужині! Я розгорнув першу сторіночку, а на ній ледве можна прочитати напівстерті рядки і слова. Які ж ви дорогі мені тепер, через сорок років. Рядки моїх юних сподівань, тривоги. Як добре, що хоч в юності людина вірить у щастя!

Тепер я вирішив переписати щоденник наново і пережити ще раз своє далеке минуле. Весело мені його проходити думкою, бо воно осяяне було тоді молодістю вірою на порозі майбутнього. І хоч романтична віра молодості не відповідає суворій реальності життя, яке вже позаду, я кажу собі: не печалься, ти щасливий був, як і всяка людина, тим, що сподівався, страждав, помилявся, працював і врешті-решт не втратив любові до життя, не загубив віри в добро.

* * *

Австрія. Область Карінтія. Село Обермільштадт.

Душа додому рветься... В ріднім лісі
В цю ніч не сплять в ліщині солов'ї.
Їх щебетання доліта до мене
Через гірські хребти, в чужі краї.

Хто там була вечірньою порою
В полоні лісової ворожби?
Над ким тепер, як перше наді мною,
Шумлять мої кленочки і дуби?

Не висохла б у лісі та криниця,
Не зникла б в будяки і кропиву.
Мені б із неї ще води напитися,
І я душею знову оживу!

27 травня 1945 р.

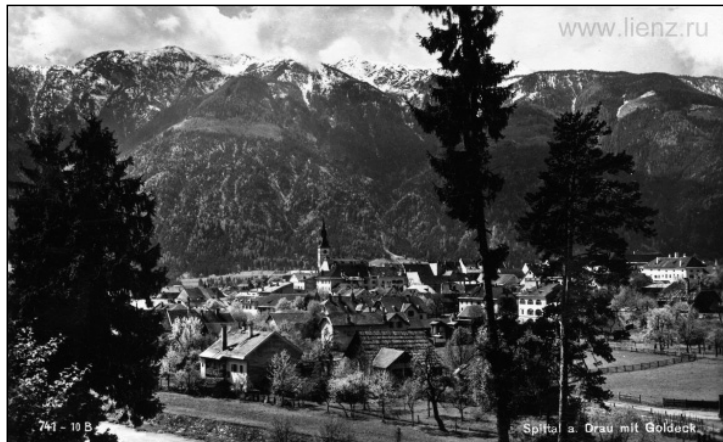
28 травня, понеділок. Я в Шпітталі, в таборі, де збираються вигнані війною люди, щоб повернутись додому. Французи – до Франції, бельгійці – до Бельгії, поляки – до Польщі... А втім чи всі? Я тут зустрів поляка родом із Познані, гадав, у нас один напрямок: на схід. Але він збирається їхати зовсім в протилежний бік – до Англії, туди кличе поляків генерал Андерс, якому не подобається той лад, що встановився тепер у Польщі. Цей поляк хоче повертатись додому з генералом, а це означає новий кривавий шлях. Невже люди не впилися кров'ю, не вситилися стражданнями, щоб продовжувати їх далі? Неймовірно!

А я – додому! Серце так болить за рідним краєм, що були б крила за плечима, давно полетів би на Україну.

Сьогодні вдруге прийшов я до табору, мене зареєстрували, видали перепустку англійською мовою, дали місце в бараці. Потім ходив по табору, розшукував земляків. І що ж: знайшлися й у такій далечині. Це два знайомі хлопці: один із Золотоноші, а другий полтавський. З місяць тому ми зустрічалися на якійсь дорозі в Альпах. Питаю: чи не бачили ніде діда сивоголового з великим німецьким мішком за плечима? Ми йшли із ним до Клагенфурта, але в якомусь селі шукали їжу й розгубилися. Це був дніпровський лоцман Девлад – кремезний і сильний духом чоловік, біля якого мені було надійно, як біля батька в дитинстві. Мої знайомі нічого певного про діда не

могли сказати. Здається, бачили на якійсь дорозі. А може, то й не він?

Хлопці вже з тиждень живуть у Шпітталі, і весь цей час тут ведеться вербовка робочої сили. Запро-

Старовинний Шпіттал. Фото

шують на різні роботи в Англію, Італію, Канаду... Щодня зранку виносять столи, папери, чиновники займають свої місця й через перекладачів вербують на заводи, шахти, в сільське господарство. Полта-

Шпіттал. Новобранці німецької армії біля казарми (вірогідно там, де був англійський табір). Фото, 1940 р.

вєць став подумувати про щастя в Італії.

– Чому? – питаю.

– Послухаєш, що кажуть... – відповіли мені хлопці.

У мене одна думка: додому! І нехай кажуть, що хочять.

Тихий і теплий вечір. Сонце сідає за горами. Давно вже стоїть тут спекотна літня погода. Шпіттал знаходиться в підніжжі гір. За ними – Італія.

Ми живемо за містом в задушливих дощаних бараках, збудованих ще німцями для полонених. Спека спадає і з гір дихає вітер, доносить шум лісу, пахощі

на схід, в радянську зону. І тут, як і в Шпітталі, продовжують переконувати, що повертатися не слід, а хочуть заманити солодким пряником до себе.

Шпітталі. На цьому місці був англійський табір. Фото, 2010 р.

хвої. Ця мирна картина, ця квітуча природа навіває смуток. Бути б нам дома, біля своєї землі, своїх хат. І серце болить, і благає: скоріше б додому!

що буде, а я хочу додому, одвезіть мене до наших. Махнули рукою – погодилися.

Те саме відповів я і тут. На щастя, не силують.

Цей мешканець Шпітталі вказав місце, де був англійський табір. Фото, 2010 р.

30 травня, ранок.

Учора, о 4-ій вечора, англійці перевезли нас, велику групу людей з Радянського Союзу, в старовинне місто Філлах. Бачу, не поспішають везти нас

Англійці дали білого хліба, цукру, печива. У кожного багаж: чемодани, пакунки, ящики зі всяким барахлом. Навіщо все це? У Шпітталі я дістав собі ковдру, виміняв брюки, піджак, берет. В заплечному мішку, крім того, що дали англійці, кілька українських книжок, знайдених у горах, зокрема «До джерел» Миколи Зерова. Це ім'я я чув ще дома. Не обтяжує людину тільки духовний багаж.

Вирушаємо далі. Пройшла чутка, що везуть до Граца, де стоїть наша військова частина. І радісно, і тривожно. Що чекає нас там? А раптом справді Сибір?!

ЧЕРВЕНЬ, 7. Другий тиждень живемо у містечку Граці. Становище наше не визначене. Десь вирішується наша доля, але про це ніхто не говорить. День проходить так: з піввосьмої до вісьми побудка, до 9-ти – прибираємо кімнати (щодня виділяються два чергових, які й слідкують за порядком), потім сніданок – 250 гр хліба (це не той триклятий лагерний брут!) і тарілка супу з м'ясом. З 11 годин розходимось хто куди: одні в місто, інші до дівчат або знову до ліжка. А я до читальні. Там завжди свіжі газети, є книжки

й брошури про Вітчизняну війну. Двічі за цей час приїздила кінопересувка. Подивився кінофільми «Оборона Москви» і «Кутузов». Сьогодні в клубі з 11-ї до 2-х годин проводиться бесіда на політичні теми, можна задавати питання про зміни, які сталися в Союзі за час війни. Все це дуже цікаво.

Та найбільше цікавить кожного з нас, коли нарешті поїдемо додому. Всіх військовополонених, які досі були разом з нами, вже відправили. Кажуть, вони будуть знову служити в армії...

Стоїть гарна літня погода, часом добре припікає. Від цього доводиться пити багато води, а вона солодка, тепла й неприємна. Й кінчається це для багатьох хворобою кишечника.

Від сьомої до восьмої – вечера: знову 250 гр хліба й стільки ж супу. Якщо недостатньо – на кухні дадуть добавку. Після того вмощують на бочках з-під пива й до пізнього вечора лежу під гарячим небом, віддаючись думкам і мріям. Згадую Плауен, товаришів по табору, а серце кличе в рідне село.

8.06. Рано залишили Грац. Хмариться. З погодою міняється на гірше й настрої. Тривожно від чуток і розмов.

9 червня. Прибули в Брук і розмістилися в гарному приміщенні. Відпочиваємо.

10 червня, неділя. Задощило. Нас переселили в брудну смердючу казарму, де нещодавно був гітлерівський концтабір. Нудьга і тривога. Занотував

*Назва вулиці зберігає пам'ять про англійський табір.
Фото, 2010 р.*

Цими вулицями Шпітталя ходив батько. Фото, 2010 р.

до блокнота адреси моїх нових товаришів Івана Слюсаря з Переяславського району Київської області та Івана Романюка з Тернопільщини.

Сучасний Шпітталъ. Фото, 2010 р.

11 червня. Тримаюся групи хлопців з Ліенци. Знову пройшли реєстрацію. Завтра ніби вирушаємо на Відень і будемо служити в армії. Ця новина спричинилась до того, що в таборі почалися гаряч-

кові торги. Нічого подібного досі не бачив. Розпаковано великі кофери, й звідти полетіло на столи і нари всяке закордонне дрантя, яке мало везтися додому. Весь день в казармі не вщухає гамір, мов на ярмарку. Не втримався від спокуси і я, вимінявши собі піджак (два старі викинув геть, як непотріб). Замість благенького светра, добутого в Шпітталі, одержав я кілограм сухарів. А за мільштадтську сорочку маю півтора кілограма білого хліба.

Вістку про службу в армії сприйняв я спокійно, навіть із задоволенням, як обов'язок.

12 червня. Вечором похідним маршем вирушили знову до Граца.

13 червня. Грац.

Йшли всю ніч від 6-ї вечора до 6-ї ранку, відмірявши понад 40 км. Ледве тримаємось на ногах. Тут перепочинок до завтра.

14 червня. Четвер (а може, п'ятниця?).

О 4-й ранку залишили Грац і до двох годин дня пройшли більше 30 км. В дорозі під час короткої зупинки снідали. Тепер зупинка в якомусь селі на днівку. Самопочуття добре, але втома валить з ніг. З'явилися мозолі. За порадою майора, який

Філлах. Фото, 2010 р.

нас супроводжує, під шарпетки понамотував портянки. Днюємо у тіні саду під пекучим сонцем.

16 червня. Пройшли км 20. Зупинка в селі Перльштейні. Схвилювала чутка про втечу когось із наших. Чому втік?

1986, 16 червня. Зовсім випадково звернув увагу на дату. Та це ж яка дата! Сорок один рік тому записав я два простих рядочки. Уперше промайнула назва села. Де воно? Я кинувся до карти Австрії, шукав, шукав і не знайшов. Мабуть, дуже маленьке село. А може, й назва невірна. На всім маршруті аж до угорської Надьканіжі єдина назва населеного пункту, що потрапила до блокнота. Хіба тоді було до назв? Хто їх знав. Після тяжких переходів падали ми на землю, втомлені, з обдавленими ногами, мокрі від поту – де було взяти сили іти кудись з'ясовувати, що за населений пункт. Найчастіше ж було так, що йшли вночі, минали одне за одним містечка, села. Вже кілька разів намагався я відновити маршрут від Граца до Надьканіжі, але досі не зміг. І жаль!

1945, 17 червня, неділя.

На світанку, о пів на 4-ту, підйом, рушаємо далі, й до 2-ї години 30-кілометровий шлях на південний схід позаду. Опівдні минаємо австро-угорський кордон. Розступилися темні бори, не захоті-

ли йти з нами далі, й перед очима широко розляглась долина. Одразу стало світліше, вільніше. Всі аж пожвавішали. Та скоро цей настрій змінився, як тільки побачили ми зобіч дороги сліди недавніх боїв – рови, окопи, підбиті машини, могили загиблих воїнів, у поспіху похованих будь-де. Російські й німецькі могили майже поруч.

А наш капітан, високий, засмаглий, в гімнастерці, аж білій від поту й сонця, широко, як чапля, викидає вперед ноги й веде нас далі, заспівуючи на високих нотах незнайому нам пісню:

Эх жить да дожить бы
До свадьбы-женитьбы
И любимую обнять свою...

Він співає якось надривно, мовби вигукує окремі слова, і я помічаю, що він часом забуває про нас і живе в іншому світі, мабуть, серед тих, кого недавно втратив і кому вже ніколи не обійняти «любимую свою». А може, як і ми, весь там, на милій батьківщині, серед своїх рідних, родичів, сусідів. Ні, не впроста він так натхненно співає!

18.06.³

³ На цьому записи, зроблені влітку 1986 р., обриваються. – О. Р.

